

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.4>

КАРМАЗА О.О.

**ПРАВОВА ПРИРОДА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ****LEGAL NATURE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES
IN THE CIVILIAN PROCESS OF UKRAINE**

У статті досліджується застосування штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. Поняття «цивілістичний процес» використовується як узагальнююча категорія, що об'єднує самостійні приватні юридичні процеси (нотаріальний, цивільний, виконавчий), та які пов'язані спільною метою – забезпечення охорони, захисту та відновлення прав громадян. Доведено, що складність застосування цифрових технологій у цивілістичному процесі полягає в наявності належної нормативно-правової бази; здійсненні заходів кібербезпеки; дотриманні загальних прав та свобод людини і громадянина, закріплених на міжнародному та національному рівнях; належному технічному забезпеченні відповідних е-програм; наявності знань і вмінь їх застосування громадянами; у довірі суспільства тощо. Дійшли висновку, що необхідно розрізняти застосування в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах, а надалі нормативно закріпити порядок, межі, способи та механізми дії і взаємодії форм штучного інтелекту й інших цифрових технологій. У статті вжито термін «електронна особа (особистість)», який є умовним та застосовується до роботів із високорозвиненим інтелектом, які мають фізичне перевтілення. Доведено, що робот із штучним інтелектом в Україні не є суб'єктом процесуальних правовідносин чи суб'єктом інших правовідносин, але такий робот як «електронна особа (особистість)» може набути правового статусу за умови, що будуть дотримані загальні принципи використання штучного інтелекту (принципи поваги до основних прав і свобод людини, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості, справедливості, контролю з боку людини тощо), а межі, порядок та способи її діяльності визначатимуться законом. Водночас норми права в частині використання штучного інтелекту повинні відповідати принципу юридичної визначеності та принципу верховенства права. Установлено, що в Україні немає прямих юридичних або інших перешкод для запровадження новітніх цифрових технологій та видів (форм) штучного інтелекту в юридичний процес, однак спеціального закону не ухвалено. Звертається увага на те, що Конституція України визначає, що правосуддя здійснює суддя. Отже, електронна особа – суддя на тепер не може здійснювати судочинство в Україні. Водночас у деяких країнах, наприклад у Китаї, це можливо. Вбачається доцільним розширити коло суб'єктів процесуальних правовідносин та надати право здійснювати правосуддя в цивільних справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) електронній особі – судді, а в нотаріальному процесі – здійснювати нотаріальні процесуальні дії електронній особі – нотаріусу (наприклад, щодо засвідчення правильності копій (фотокопій) документів і виписок із них тощо). Такі зміни можуть відбутися лише після внесення змін до Конституції та законів України.

Ключові слова: цифрові технології, штучний інтелект, юридичний процес, цивілістичний процес, цивільний процес, нотаріальний процес.

The article investigates the application of artificial intelligence and digital technologies in the civil process of Ukraine. The term “civil process” is used as a general category that unites independent private legal processes (notarial, civil, executive), and

which are related to a common goal – to ensure the protection, defense and restoration of citizens' rights. It is proved that the complexity of the application of digital technologies in the civil process is: the presence of a proper regulatory framework; cybersecurity measures taken; observance of universal human and civil rights and freedoms enshrined at the international and national levels; proper technical support of relevant e-programs; availability of knowledge and skills in their application by citizens; public trust, etc. We came to the conclusion that it is necessary to distinguish between applications in notarial, civil and executive processes, and in the future to normatively establish the order, boundaries, methods and mechanisms of action and interaction of forms of artificial intelligence and other digital technologies. The article uses the term “electronic person (personality)”, which is conditional and is applied to robots with highly developed intelligence, which have a physical reincarnation. It is proved that a robot with artificial intelligence in Ukraine is not a subject of procedural legal relations or a subject of other legal relations, but such a robot as “electronic person (personality)” can acquire legal status provided that the general principles of artificial intelligence are followed (principles of respect for fundamental human rights and freedoms, non-discrimination, quality and security, transparency, impartiality, justice, human control, etc.), and the boundaries, procedure and methods of its activities will be determined by law. At the same time, the rules of law regarding the use of artificial intelligence must comply with the principle of legal certainty and the principle of the rule of law. It has been established that in Ukraine there are no direct legal or other obstacles to the introduction of the latest digital technologies and types (forms) of artificial intelligence in the legal process, but no special law has been adopted. Attention is drawn to the fact that the Constitution of Ukraine stipulates that justice is administered by a judge. Therefore, an electronic person – a judge today can not conduct proceedings in Ukraine. However, in some countries, such as China, this is possible. It is expedient to expand the range of subjects of procedural legal relations and give the right to administer justice in civil cases of minor complexity (by mutual consent of the parties) to an electronic judge, and in the notarial process – to perform notarial proceedings to an electronic person – notary (for example, (photocopies) of documents and extracts from them, etc.). Such changes can take place only after amendments to the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: *digital technologies, artificial intelligence, legal process, civil process, civil process, notarial process.*

Вступ. Натепер використання цифрових технологій може розглядатися як реалізація основоположних прав та свобод людини і громадян. У різних сферах суспільного життя цифровим технологіям належить особливе місце. Так, наприклад, біометрія дозволяє фіксувати та зберігати в електронному форматі деякі фізичні характеристики людини, зокрема відбитки пальців, зображення людини; штучний інтелект допомагає розвивати та вдосконалити юридичні провадження (процеси) тощо. Водночас практичне застосування новітніх цифрових технологій в Україні – це складне завдання, а впровадження штучного інтелекту (далі – ШІ) відбувається повільно.

Складність полягає в наявності належної нормативно-правової бази щодо їх застосування; здійсненні заходів кібербезпеки; дотриманні основоположних прав та свобод людини і громадянина, закріплених на міжнародному та національному рівнях; належному технічному забезпеченні відповідних е-програм; наявності знань та вмій їх застосування громадянами; довірі суспільства; вирішенні питань щодо можливості наділення ШІ правами тощо.

Застосування цифрових технологій чи інформаційно-телекомунікаційних технологій у праві є предметом дослідження науковців. Наприклад, надання цивільної правоздатності та цивільної дієздатності «електронній особі (особистості)» було предметом наукового аналізу у працях О. Баранова, М. Стефанчука, О. Омельчука, Є. Харитонова й О. Харитонова. Н. Марценко визначає місце штучного інтелекту в цивільному праві, Н. Шишка – у правосудді, Н. Кушакова-Костицька й О. Кучинська досліджують електронне правосуддя, О. Плахотнік цікавиться на наукову рівні застосуванням ШІ у кримінальному провадженні, застосування ШІ у праві є предметом дослідження О. Баранова, Т. Каткової, Є. Мічуріна тощо.

Варто звернути увагу й на те, що законодавство України не розкриває значення понять «цифрові технології», «штучний інтелект», не визначає межі та спосіб використання ШІ. Зазначені проблеми вирішуються на науковому рівні. Водночас в Україні бракує праць у частині засто-

сування новітніх цифрових технологій у юридичних процесах. Також зазначимо, що ця стаття є продовженням наукових досліджень О. Кармази у сфері застосування ШІ та цифрових технологій у праві України [1; 2; 3; 4].

Постановка завдання. Мета статті – науково-практичний аналіз застосування цифрових технологій та ШІ в юридичних цивільно-правових процесах, а саме в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах.

Результати дослідження. Регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням новітніх цифрових технологій у житті людини загалом та у праві зокрема відбувається на міжнародному та національному рівнях.

Так, про запровадження цифрових технологій, а саме ШІ, ідеться в Рекомендаціях Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449) [5], Рекомендаціях Комісії з питань цивільно-правових норм з робототехніки (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)) [6], у Хартії щодо використання штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment) [7] тощо. Ухвалено Білу книгу зі ШІ, у якій викладено європейських підхід до довіри ШІ [8]. У березні 2021 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Декларацію стосовно ризиків ухвалення рішень за допомогою комп'ютера чи ШІ в галузі соціального захисту [9], у якому значна увага приділена захисту громадських та політичних свобод.

У результаті проведеного аналізу цих та інших міжнародних актів дійдемо висновку, що на міжнародному рівні кількість міжнародних документів щодо захисту прав людини через застосування цифрових технологій та ШІ збільшується.

Що ж стосується національного законодавства України у сфері використання новітніх цифрових технологій та ШІ, зазначимо, що воно розвивається, однак не такими швидкими темпами.

Так, Україна, будучи членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи [10], у 2019 р. приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань ШІ. У грудні 2020 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [11], у якій ШІ розуміється як організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можна виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі ухвалення рішень, алгоритми роботи з інформацією, визначати способи досягнення поставлених завдань. Про застосування цифрових технологій ідеться також у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» тощо.

Окрім того, у 2021 р. Вища рада правосуддя погодила проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» та запропонувала запустити пілотний проєкт із застосування ШІ на базі одного із судів першої інстанції в частині розгляду адміністративних правопорушень із формальним складом [12].

Тобто законодавство України також розвивається у сфері врегулювання відносин стосовно використання новітніх цифрових технологій та ШІ у праві. У результаті проведення науково-практичного аналізу його норм дійдемо висновку, що воно не розкриває значення поняття «цифрові технології», не визначає види та межі їх застосування, натомість використовує подібні за значенням поняття. А зміст поняття «штучний інтелект» розкрито лише на рівні підзаконного акта України, що є дискусійним з погляду практичного застосування. Уважаємо, що доцільно ухвалити єдиний нормативно-правовий акт у формі закону, який би розв'язав проблеми використання цифрових технологій та ШІ.

Так, зокрема, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» ідеться про «інформаційні технології», у Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» ужито терміни «інформаційні системи та технології», «цифрова грамотність», Закон України «Про електронні довірчі послуги» загалом сприяє розвитку цифрових технологій та містить багато термінів, пов'язаних із застосуванням електронних послуг. В Указі Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр.» від 7 вересня 2021 р. вжито терміни «цифрові технології», «електронна демократія». Про «цифровізацію адміністративних послуг» та «інформаційно-комунікаційні техноло-

гії» ідеться в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» від 21 липня 2021 р., про «цифровий розвиток» – у постанові Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р., про «цифрові технології» – у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. [13].

Поняття «цифрові технології» визначається на наукову рівні, але щодо змісту цього поняття, правового статусу його видів, меж та способів застосування тривають дискусії. Так, О. Берназюк доводить, що цифрові технології у праві – це законодавчо врегульований і організований процес застосування державними органами й органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами публічного управління засобів комп'ютерної й іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення, інформаційно-комунікаційних мереж та інших цифрових засобів із метою збирання, фіксації, обробки, зберігання та поширення правової інформації, а також створення документів в електронній формі [14].

Погоджуємося з висновками, викладеними вище, і звертаємо увагу на те, що цифрові технології застосовуються у сферах публічних і приватних відносин із дотриманням вимог ст. 19 Конституції України. Загалом, щоб не породжувати далі наукову дискусію, суб'єктам законодавчої ініціативи доцільно було б визначитися з уживанням єдиного терміна у сфері використання цифрових технологій та ШІ. Пропонуємо за основу взяти термін «інформаційно-комунікаційні технології», ужитий у Резолюції 1970 (2014) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Інтернет та політика: вплив нових інформаційно-комунікаційних технологій на демократію», і окремо вживати термін «штучний інтелект».

Тож під «цифровими технологіями» у вузькому розумінні пропонуємо розуміти оцифрування / діджиталізацію документів та деяких юридичних дій, біометрію, блокчейни, хмарні технології, окремо розглядати «штучний інтелект» як один із видів новітніх цифрових технологій чи інформаційно-телекомунікаційних технологій, який має ступінь самостійності щодо інших видів технологій.

Отже, діджиталізація (оцифрування) – це один із різновидів цифрових технологій, який дозволяє обробити інформацію за допомогою комп'ютера. Оцифрування – переведення інформації в цифрову форму (Вікіпедія). Це перетворення текстових документів, звуку тощо в цифрову форму, яку може обробити комп'ютер.

У цивільному процесі діджиталізація може відбуватися шляхом отримання інформації про судові справи, подачі електронних документів до суду, проведення судового засідання в онлайн-режимі тощо. Тобто діджиталізація використовується в «Електронному суді» та дозволяє пришвидшити процеси судочинства, забезпечити доступність цивільного процесу, надійність, захищеність інформації та прозорість розгляду справ тощо.

У нотаріальному процесі, як і в цивільному процесі, цілком оцифрувати юридичний процес поки неможливо, оскільки специфіка нотаріальних дій чи деяких нотаріальних проваджень передбачає пряме спілкування з нотаріусом. Натомість перехід до «Електронного нотаріату» можливий, відповідні зміни можуть бути внесені в Закон України «Про нотаріат». Діджиталізація в нотаріальному процесі зменшить час подачі документів нотаріусу, захистить нотаріальний документообіг, забезпечить ведення нотаріального архіву в електронній формі тощо. Виконавчий процес, на нашу думку, також потребує «Електронного виконавчого процесу».

Загалом оцифрування документів та процесів відіграє важливу роль у гарантуванні державою захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина, забезпечує прискорену та єдину обробку даних, кожен процес у відповідному провадженні стає легшим унаслідок застосування цифрових інструментів. Упровадження діджиталізації в цивілістичний процес є підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Біометрія забезпечує унікальну ідентифікацію людини. Водночас у цивілістичному процесі України, на відміну, наприклад, від виборчого процесу в деяких іноземних країнах, де виборчі списки поповнюються біометричними даними, ще не застосовується. На нашу думку, у майбутньому в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах може бути використана біометрія для засвідчення аутентичності громадянина, який звернувся до нотаріуса, суду чи виконавця.

Блокчейн – це своєрідна книга обліку всіх операцій (Вікіпедія). В Україні у 2017 р. технологія блокчейн використана для оновленої системи електронних торгів арештованим майном СЕТАМ (Вікіпедія). Водночас ця новітня цифрова технологія може використовуватися в цивільному, нотаріальному та виконавчому процесах у межах та способом, які визначені законодавством України.

Хмарні технології також є новітніми технологіями, які використовуються для зберігання даних без безпосереднього активного управління з боку користувача. Натомість хмарні технології можуть мати вразливості, зокрема в частині безпеки, зберігання конфіденційної інформації та документів тощо. Їх застосування в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах потребує ретельних досліджень.

Наступною складовою частиною новітніх технологій є ШІ. Повторно наголосимо, що зміст поняття «штучний інтелект» в Україні офіційно не розкрито, не визначено види ШІ, принципи використання, межі, умови, порядок застосування тощо. Метою ж створення ШІ є копіювання (моделювання) роботи людського мозку, інтелекту, розумової діяльності тощо завдяки відтворенню когнітивної функції еквівалентних / тотожних за критеріями, характеристиками і показниками когнітивним функціям людини. ШІ – це сукупність методів, способів, технологій і засобів, зокрема й апаратних, та комп'ютерних програм, які реалізують одну, кілька або всі когнітивні функції, еквівалентні когнітивним функціям людини [15]; він є сконструйованим людиною пристроєм або комп'ютерною програмою щодо здобуття, обробки та застосування інформації і формування «умінь», що подібні до дій, які свідомо виконує людина [16]. Єдиної відповіді на питання, чим опікується ШІ, не існує [17], тож запровадження ШІ є специфічним для кожної сфери відносин.

У Рекомендаціях CM/Rec (2020) 1 про вплив алгоритмічних систем на права людини Комітету міністрів Ради Європи від 8 квітня 2020 р. наголошується, що під час розроблення та запровадження алгоритмічних систем варто дотримуватися норм і принципів, викладених у Європейській конвенції із прав людини, які є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними, щоб посилити позитивний ефект та запобігти можливим несприятливим наслідкам або мінімізувати такі. Тобто треба дотримуватися принципів верховенства права, законності, прозорості, передбачуваності тощо під час запровадження форм / видів ШІ.

Варто зазначити, що сфера ШІ взаємодіє з багатьма іншими сферами новітніх технологій. Традиційно ШІ може застосовуватися в цивілістичному процесі (нотаріальний, виконавчий, цивільний) для обґрунтування й ухвалення рішень (планування роботи, пошук необхідних даних, пошук джерел права, судової практики, юридичних позицій суду, аналіз даних, оптимізація деяких процесів тощо), навчання (чатботи тощо), як робототехніка (вбудований ШІ та здатність рухатися і взаємодіяти з фізичним світом (робот Софія)).

Аналіз наукових праць засвідчив, що дослідники України переважно зводять застосування ШІ лише до використання комп'ютерних програм чи технологій зі ШІ (чатботи тощо), а не розглядають «електронну особу (особистість)» як можливого суб'єкта процесуальних відносин.

Законодавство України не передбачає норм стосовно того, що робот зі ШІ є суб'єктом процесуальних правовідносин чи суб'єктом інших правовідносин. Але «електронна особа (особистість)» може набути такого правового статусу за умови, що будуть дотримані загальні принципи використання ШІ (принципи поваги до основних прав і свобод людини, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості, справедливості, контролю з боку людини тощо), а межі, порядок та способи її діяльності визначатимуться Конституцією та законом.

Аналіз норм законодавства також дозволяє дійти висновку про те, що в Україні немає прямих юридичних або інших перешкод для запровадження видів (форм) штучного інтелекту в юридичний процес, однак спеціального закону не ухвалено. Конституція України визначає, що правосуддя здійснює суддя. Отже, електронна особа – суддя на тепер не може здійснювати судочинство в Україні. У деяких країнах, наприклад у Китаї, це можливо. Отже, убачається доцільним розширення кола суб'єктів процесуальних правовідносин та надання права здійснювати правосуддя в цивільних справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) електронній особі-судді, а в нотаріальному процесі – нотаріальні процесуальні дії електронній особі – нотаріусу (наприклад, щодо засвідчення правильності копій (фотокопій) документів і виписок із них тощо). Такі зміни можуть відбутися лише після внесення змін до Конституції та законів України.

Т. Каткова слушно пропонує Карту правових реформ використання ШІ в Україні, яка має містити такі напрями, як: цивільне законодавство (визначення правосуб'єктності, зокрема, у яких ситуаціях він може діяти в ролі посередника фізичної чи юридичної особи; укладати договори; нести цивільно-правову відповідальність); кримінальний закон (визначення кримінальної відповідальності ШІ); страхове законодавство; антидискримінаційне законодавство (питання рівності людини й осіб, які використовують ШІ; питання із критеріями та даними, які надаються ШІ); захист персональних даних (можливості надання диференційованої згоди на обробку персональних даних, а також удосконалення механізму інформованої згоди на обробку персональних да-

них); законодавство у сфері інтелектуальної власності; медичне право (використання ШІ в медичній сфері) [18].

Ми підтримуємо пропозиції науковця та звертаємо увагу на те, що Україна потребує ухвалення окремого законодавчого акта у сфері використання сучасних цифрових технологій та ШІ.

Висновки. Деякі новітні цифрові технології вже використовуються, а надалі, разом із ШІ, можуть бути вдосконалені та використані в нотаріальному процесі, а також цивільному, господарському та виконавчому процесах із дотриманням принципу верховенства права та морально-етичних принципів і правил їх використання, визначених на національному та міжнародному рівнях, а також законодавчого закріплення змісту, мети, завдань, меж, порядку та способів дії, відповідальності тощо. Важливо, щоб ШІ та цифрові технології відповідали принципу верховенства права та не порушували основоположних прав і свобод громадян. Рішення ШІ повинні піддаватися поясненню, а людина має контролювати використання ШІ в цивілістичному процесі та нести відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Кармаза О., Грабовська О. Електронна особа (особистість) як суб'єкт правовідносин у цивілістичному процесі. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 5–10.
2. Кармаза О. Використання видів (форм) штучного інтелекту в нотаріальному процесі: проблеми та шляхи вирішення. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3. С. 13–18.
3. Кармаза О., Федоренко Т. Принципи штучного інтелекту у правосудді України. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 18–25.
4. Karmaza O., Koucherets D. Artificial intelligence in the civil process: prospects for use. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations* : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 233–262.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.
6. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html.
7. Рада Європи та штучний інтелект. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/home>.
8. White Paper on Artificial Intelligence. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.
9. Декларація Комітету міністрів стосовно ризиків ухвалення рішень за допомогою комп'ютера або штучного інтелекту у сфері мережі соціального захисту. 17 березня 2021 р. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a1cb98.
10. CAHAI – Ad hoc Committee on Artificial Intelligence. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/cahai>.
11. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220>.
12. Вища рада правосуддя. ВРП ініціює запуск пілотного проєкту щодо застосування штучного інтелекту на базі суду першої інстанції. 10.02.2021. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-iniciyuye-zapusk-pilotnogo-proyektu-shchodo-zastosuvannya-shtuchnogo-intelektu-na-bazi-sudu>.
13. Верховна Рада України : вебпортал. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
14. Берназюк О. Проблема наукового визначення поняття цифрових технологій у праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 47. Т. 2. С. 83–86.
15. Баранов О. Ідентифікація робота зі штучним інтелектом як суб'єкта права. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження* : матеріали Другої науково-практичної конференції / упор. В. Фурашев, С. Дорогих. Київ, 2018. 168 с.
16. Мічурін Є. Правова природа штучного інтелекту. *Forum Prava*. 2020. № 64 (5). С. 67–75.
17. Штучний інтелект. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D.
18. Каткова Т. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 46–55.